

MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET'İN İLANI ARASINDAKİ DÖNEMİN
(1919-1923) ADLANDIRILMASI SORUNU*

Dr. Hilmi BENGİ¹

ÖZET

Genel olarak tıpkı Atatürk'ün Nutuk'taki ilk sözleri gibi Milli Mücadelenin ilk adımının Samsun'da atıldığı kabul edilir. Bu adım, aynı zamanda yeni bir devletin kuruluşunu hazırlayan uzun yolculuğun da başlangıcıdır. 19 Mayıs 1919'dan 9 Eylül 1922'de düşman askerinin yurttan çıkarılmasına kadar geçen yaklaşık üç buçuk yıllık süre Milli Mücadele, İstiklal Harbi, Ulusal Bağımsızlık Savaşı ve Kurtuluş Savaşı adlarıyla anılır. Süreci en uygun tanımlayan ifade de Milli Mücadeledir.

Bir yandan cephede savaşılırken 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla egemenliğini millettten alan yeni bir devletin temelleri atılmıştır. Bu dönemde uygulanan siyasal sistemin adı tam olarak konulamamıştır. Bunda sistemin başka örneği olmayan, kendine özgü karakterler taşıyan ünük yapısının yanı sıra siyasal ömrünü tamamlayan bir devletin yerine yeni bir devletin kuruluşunun zamana yayılarak, adım adım gerçekleşmesinin de payı vardır. 1920'de Meclis'in Ankara'da toplandığı sırada işgal altında da olsa hukuken İstanbul'da bir devlet, bir hükümet ve son toplantısında Misak-ı Milli kararlarını alan bir meclis vardır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın dağıtılmasından sonra Ankara'da toplanan Meclis, Kurucu Meclis misyonunu üstlenen, aynı zamanda yürütme faaliyetini de yerine getiren bir Meclis'tir. O sebeple Cumhuriyetin ilanına kadar olan sürede uygulanan sistem, Meclis Hükümeti ya da Meclis Sistemi olarak adlandırılmıştır. Bu yeni idareyi İstanbul yönetiminden ayırmak için Ankara Hükümeti tabiri de kullanılmıştır.

Bazı kaynaklarda 1920-1923 arasındaki dönem Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçiş dönemi olarak ifade edilirken bazı kaynaklarda da ara dönem nitelemesinde bulunulur. Bu dönem için en çarpıcı isimlendirme Mahmut Goloğlu tarafından önerilmiş; III. Meşrutiyet kavramı siyasal tarih literatürüne girmiştir. Meclis'in kuruluşu itibariyle Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın devamı öngörüsünden hareketle önerilmiş olan bu ifade bir yönü ile takdir görse de tam anlamıyla benimsenememiştir. Bazı kaynaklarda bu dönem Erken Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılmakta, bazen de uygulanan sistem Adı Konmamış Cumhuriyet olarak değerlendirilmektedir. Bazı siyasal tarihçiler ise rejimdeki muğlaklık ve belirsizliği öne çıkarma ihtiyacı hissetmiş, kendine özgü bu yapıya bir isim vermek yerine karışık durum, rejim boşluğu şeklinde değerlendirmeler yapmışlardır.

Bu çalışmada sözü geçen dönemi en iyi tanımlayan ifadenin bulunması için bir tartışma açılması ve öneriler sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meclis Hükümeti Sistemi, Üçüncü Meşrutiyet, Erken Cumhuriyet, Cumhuriyet Öncülü Dönem, Milli Mücadele, Ulusal Bağımsızlık Savaşı.

*Bu çalışmanın bir özeti, 13-14 Kasım 2021 tarihinde Antalya'da yapılan Astana 1. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulmuştur.

¹ TOBB Ekonomi ve Teknoloji Ün., Rektör Danışmanı, ORCID ID: 0000-0003-0527-138X, hilmibengi@gmail.com
Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received:23/12/2021–Kabul Tarihi/Accepted: 20/01/2022

THE ISSUE OF NAMING THE PERIOD BETWEEN THE NATIONAL STRUGGLE AND THE ESTABLISHMENT OF THE TURKISH REPUBLIC 1919-1923)

ABSTRACT

As in the first words in Atatürk's Nutuk, it is generally accepted that the first step of the National Struggle was taken in Samsun. This step is also the beginning of the long journey that prepares the foundation of a new state. This process, which started on May 19, 1919, resulted in a military victory when the invaders were expelled from the country on September 9, 1922. This period, which lasted about three and a half years, is referred as National Struggle, War of Independence, National Independence War. The expression that best describes the process is the National Struggle.

While the war was going on at the front, with the opening of the Grand National Assembly on April 23, 1920, the foundations of a new state that took its sovereignty from the nation were laid. The name of the political system applied in this period could not be given exactly. The unique characters of the system were effective in this. Because when the Assembly convened in Ankara in 1920, although it was under occupation, there was a state, a government and a parliament in Istanbul. For this reason, this new administration was called as the Ankara Government to distinguish it from the Istanbul administration. The system, which started mostly in 1920 and was applied until the proclamation of the Republic, was called as the Parliamentary Government or the Parliamentary System. The period was also called as the period of the Grand National Assembly Government. In some sources, the period between 1920-1923 is expressed as the transition period from the Constitutional Monarchy to the Republic, while in some sources it is described as an intermediate period. The most striking naming of this period was suggested by Mahmut Goloğlu and the concept of the 3rd Constitutional Monarchy entered the political history literature. This naming, which was put forward with the prediction of the continuation of the Ottoman Parliamentary Assembly in Ankara, was not fully adopted, although it was appreciated in a way. In some sources, this period is called the Early Republic period, and sometimes the system implemented is considered as "unnamed Republic". Some political historians, on the other hand, felt the need to highlight the ambiguity and uncertainty in the regime, and instead of naming this unique structure, they made evaluations such as "complex situation" and "regime gap" or "regime vacuum".

In this study, it is aimed to open a discussion and to present suggestions in order to find the expression that best describes the aforementioned period.

Keywords: Parliamentary Government System, Third Constitutional Monarchy, Early Republic, Pre-Republican Period, National Struggle, National Independence War.

GİRİŞ

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla Türk siyasi tarihinde önemli bir dönem başlamıştır. 15 Mayıs'ta İtilaf Devletleri'nin desteğini alan Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması ile fiilen başlattığı işgal, bütün Anadolu'da milli bir uyanışı tetiklemiş; işgale tepkiler dalga dalga yayılmıştır. İşgalci güçlerin Anadolu'dan çıkarılmasına kadar süren cephe muhaberelelerinin, dünyaya örnek olacak savaş taktiklerinin verildiği bu silahlı hareket, Milli Mücadele, Milli Hareket, İstiklal Harbi, Kurtuluş Savaşı, Ulusal Bağımsızlık Savaşı, Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi gibi adlarla anılır.

Silahlı mücadele devam ederken bir yandan da yeni bir devletin kuruluş süreci başlamıştır. “Kurtuluş” ve “kuruluş” neredeyse eşzamanlı olarak yürütülmüştür. Havza ve Amasya Tamimleri ile çerçevesi çizilen, kongrelerle fiiliyata geçirilen bu süreç, geçici hükümet misyonu üstlenen Hey’et-i Temsiliye’nin oluşturulması ile somutlaşmaya başlamıştır. Adım adım ilerleyen bu süreçte 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM)² ilanı, aynı zamanda yeni bir devletin doğuşunun da dünyaya duyurulması anlamına gelir. Meclis Hükümeti Sistemi’nin uygulandığı, Cumhuriyet’in ilanına kadar olan dönem, bir kısım yazarlar tarafından bir “geçiş dönemi”, bir “ara dönem” gibi görülürken özellikle bazı yabancı yazarlar bu dönemi belirsiz dönem olarak nitelemiş, bir rejim boşluğundan söz edenler olmuştur. Bazı yazarlar, uygulanan sisteme isim vermek yerine sadece “rejim” ya da “yeni rejim” demekle yetinmiş, bazı yazarlar da bu sürecin liderine atıfla “Kemalist Rejim” tanımlamasını uygun bulmuştur. Bu dönemden, “Erken Cumhuriyet”, ya da “Adı Konmamış Cumhuriyet” diye söz edenler de vardır. Birinci Meclis’i Osmanlı Mebusan Meclisi’nin devamı olarak kabul edenler ise ilk dönemlerde uygulanan rejimi “Meşrutiyet” olarak nitelemişlerdir.

1. MİLLİ MÜCADELE- İSTİKLAL SAVAŞI-ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

Milli Mücadelenin başlangıç tarihi Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a ayak bastığı tarih olan 19 Mayıs 1919 olarak kabul edilir. Nitekim Atatürk de doğum tarihini soranlara bu tarihi vererek bir milletin yeniden doğuşunu kendi doğum günü olarak kabul etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk’taki ilk cümlesi olan “1335 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsun’a çıktım” sözlerinde belirttiği gibi, Samsun’da karaya çıkarken atılan ilk adım, topyekûn mücadelenin de ilk adımıdır. Her ne kadar Milli Mücadele’nin 15 Mayıs 1919’da Yunan işgaline karşı İzmir ve çevresinde başlayan direnişlerle filizlendiğini belirtenler, Gazi Mustafa Kemal’in Samsun’a gitmek üzere Bandırma Vapuru ile İstanbul’dan ayrıldığı 16 Mayıs’ı başlangıç olarak kabul edenler varsa da 19 Mayıs 1919 tarihi üzerinde büyük bir mutabakat bulunmaktadır. Yaklaşık 3,5 yıl süren silahlı mücadele, Büyük Taarruz’un neticesinde 30 Ağustos 1922’de elde edilen zaferle önemli bir zirveye ulaşmış, 9 Eylül 1922’de Yunan ordusunun İzmir’den çıkarılmasıyla fiilen sona ermiştir.

² 23 Nisan 1920’de Ankara’da toplanması kararlaştırılan Meclis için çeşitli isimler önerilmişti. Şûrayı Millî, Meclis-i Kebîr, Meclis-i Kebîr-i Millî, Meclis-i Âli, Meclis-i Mebûsan, Kurultay gibi farklı öneriler de dile getirilmiş olmakla birlikte “Büyük Millet Meclisi” ismi üzerinde karar kılınmıştır. En yaşlı üye sıfatıyla Meclis’e başkanlık eden Sinop Mebusu Şerif Bey açış konuşmasında Büyük Millet Meclisi tabirini kullanmıştır. Meclis’in 24 Nisan 1920’de yapılan ikinci birleşiminde Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen, “Teşkilât-ı Hükümet” hakkındaki önerenin üç ve dördüncü maddelerinde “Türkiye Büyük Millet Meclisi” ifadesi yer almıştır. Tutanakların orijinalinde bazı önerenin sunulduğu makam adı olarak bazı önerelerde “Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Âlisi” bazılarında da “Meclis-i Kebir-i Milli Riyaseti” ibarelerine yer verilmiştir. Meclis’in adı resmi yazışmalarda yaklaşık 9 ay “Büyük Millet Meclisi” olarak kullanılmıştır. 2 Aralık 1920’de Meclis tarafından imzalanan ilk uluslararası antlaşma olan ve bir anlamda Meclis’in uluslararası alanda tanınması anlamına gelen Gümrü Antlaşmasında Türkiye Büyük Millet Meclisi unvanı kullanılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 8 Şubat 1921 tarihinden itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi unvanını kullanmaya başlamış, bu tarihten sonra Meclis’in adı “Türkiye Büyük Millet Meclisi” olarak yerleşmiştir (Güneş, 2012, s. 594)

Anadolu'dan tamamen çıkarılan düşman askerinin Trakya bölgesinden de uzaklaştırılması için bir ay daha beklemek gerekecektir. 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin TBMM hükümetinin yanı sıra İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin de imzalarıyla akdedilmesi, askeri alandaki başarının tescili anlamına gelir. Dolayısıyla Milli Mücadele Dönemi'nin bitiş tarihi olarak Mudanya Mütarekesi'nin imza tarihi olan 11 Ekim 1922 de kabul edilebilir. Ancak İstanbul'daki işgal güçlerinin tümüyle çekilmesi için Lozan antlaşmasını beklemek gerekecektir. Çünkü İtilaf Devletlerinin İstanbul'dan ayrılması Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM tarafından onaylanması şartına bağlanmıştır. 2 Ağustos 1923'te İkinci Meclis'in antlaşmayı kabul etmesinin ardından 23 Ağustos'tan itibaren İtilaf Birlikleri İstanbul'dan çekilmeye başlamıştır. Son birlik de 4 Ekim 1923'te Dolmabahçe önünde Türk bayrağını selamlayarak vatan topraklarını tümüyle terk etmiş; 6 Ekim'de Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu'nun İstanbul'a girmesi ile şehir tümüyle Türk askerinin kontrolüne geçmiştir. Dolayısıyla İstanbul'un kurtuluş günü, Milli Mücadele'nin bütün unsurlarıyla neticesinin alındığı tarih olarak kabul edilebilir. Bu tarih, daha da ileri götürülerek, Lozan'da Uluslararası Komisyon'un ortak yönetimine bırakılmış olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerindeki uluslararası vesayetin ortadan kalktığı, boğazların fiilen tamamen Türkiye'nin kontrolüne geçtiği 20 Temmuz 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulama tarihi olan 15 Ağustos 1936'ya kadar da uzatılabilir.

Silahlı mücadele döneminin adlandırılmasında farklı ifadeler kullanılmaktadır. *Kurtuluş Savaşı*, eski ifade ile *İstiklal Harbi*, yeni ifade ile *Bağımsızlık Savaşı* ya da *Ulusal Bağımsızlık Savaşı* gibi kullanımlara sıkça rastlanmaktadır. Özellikle yabancı yazarlar, Ulusal Bağımsızlık Savaşı anlamına gelen "*National Independence War*" ifadesini tercih etmektedir.

Dünyadaki çoğu örneğinde olduğu gibi *ulusal bağımsızlık mücadelesi* ifadesi, çoğunlukla sömürge altındaki milletlerin kendi bağımsızlıklarını kazanma mücadelelerini tanımlamak için kullanılır. Türk Milli Mücadelesi'nde ise her ne kadar topraklarının bir bölümü işgal edilse de payitahtı işgal altında olsa da Gazi Mustafa Kemal'in ifadesiyle halife esaret altında bulunsa da Osmanlı Devleti siyaseten ve hukuken vardır. Anadolu'daki silahlı mücadele, tümü ile kaybolmuş bir istiklali yeniden kazanmak, ya da bir emperyalist ülkenin sömürgesinden, vesayetinden veya mandasından kurtulmak için değil, ülkenin bir bölümünü haksız bir şekilde işgal eden yabancı askerlerin vatan topraklarından çıkarılması için verilmiştir. Mevcut olmayan ya da kaybedilmiş bir bağımsızlık yoktur ki yeniden kazanılsın. İşgalci yabancılara tasfiyesi, tümüyle bir vatanın değil, işgal altındaki toprakların kurtarılması söz konusudur.

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk'ta "*Türk ata yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kimler olursa olsun onlara bütün milletçe müsellâhan (silahlı olarak) mukabele ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu*" demektedir (Atatürk, 1995, s. 14). Yine Nutuk'ta Atatürk, Sakarya Savaşı'nı anlatırken, yol arkadaşları ile beraber başladıkları yolculuğu tanımlarken, en yakınındaki kişilerle olan görüş ayrılıklarını aktarırken, bazı resmi yazışmalarını naklederken bu dönemden ağırlıklı olarak Milli Mücadele diye söz etmiştir.

Her ne kadar Gazi Mustafa Kemal, “*Milletin istiklali tehlikededir*”, “*Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ibareleri ile başlayan Amasya Tamimi’nden itibaren birçok vesileyle “*istiklal*” kelimesini kullanmışsa da bu, bir durum tespiti mahiyetindedir. Gazi Mustafa Kemal, milleti motive etmek, durumun vahametini ortaya koyarak milli ruh ve bilinç oluşmasını sağlamak için istiklalin yani bağımsızlığın tehlikede olduğunu ifade etme ihtiyacı duymuştur. Dönemin adlandırılmasında ise Atatürk’ün kullandığı tabir *Milli Mücadele*’dir. Dolayısıyla *İstiklal Savaşı, Bağımsızlık Savaşı, Ulusal Bağımsızlık Savaşı, Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi, Kurtuluş Savaşı, Milli Hareket, İstiklal-i Milli, Hareket-i Milliye, Mücâhede-i Milliye* gibi tabirler de kullanılmaktaysa da bu dönemi anlatan en iyi ifade *Milli Mücadele*’dir. Zira Türk milleti, vatan toprağını işgalcilerden kurtarmak için topyekûn bir mücadele vermiştir. Bu dönemle ilgili birçok bilimsel çalışmada da istiklal uğruna verilmiş topyekûn mücadeleyi tanımlayan en kapsayıcı tabir olan *Milli Mücadele* ifadesi tercih edilmiştir.

2. İHTİLAL, İNKILAP, DEVRİM KAVRAMLARININ KULLANIMI

23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla milli hâkimiyet esasına dayalı bir dönem başlamıştır. Erzurum’da oluşturulan Hey’et-i Temsiliye ile başlayan ve Meclis’in, aynı zamanda yeni bir devletin ilanı ile önemli bir kilometre taşına ulaşan bu süreç, Atatürk’ün yakın çevresinden, özellikle hukuk alanındaki yeniliklerde önemli katkısı olan Mahmut Esat Bozkurt’a göre bir ihtilaldir. Bozkurt, Fransız İhtilali’nden esinlenerek, bu sürecin adını Türk İhtilali (2006) veya Atatürk İhtilali (2003) olarak koymuştur. Özellikle saltanat karşıtı olarak bilinen dönemin önde gelen isimleri de Bozkurt gibi *ihtilal* sözcüğünü benimserler. Ancak özellikle Cumhuriyet sonrasında art arda atılan çağdaşlaşma istikametindeki adımlardan sonra ihtilal yerine inkılap kelimesi kullanılır olmuştur. Dildeki sadeleştirme ve yenileşme hareketleri sırasında *inkılap* tabirinin yerini *devrim* almışsa da bir süre sonra yeniden *inkılap* sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır.

Ankara Üniversitesi tarafından hazırlanan, *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması* adlı çalışmada 1919-1922 Dönemi “*Devrimci Dönem*” olarak adlandırılmış, 1923-1928 Dönemi’ne de “*İnşa Dönemi*” denmiştir (Keskin, 2012, s. 1). Sina Akşin de *Atatürk Devrimi* ya da *Türk Devrimi* isimlerini benimsemektedir (2007). Âfet İnan (1977), Suna Kili (1982), Şerafettin Turan (1996), Tarık Zafer Tunaya (2016), Toktamış Ateş (1993), Tuncer Baykara (1981), Taner Timur (1971), İsmet Giritli (1997) gibi tarihçi ve yazarlar da *Atatürk Devrimi* ya da *Türk Devrimi* deyimini kullanmışlardır.

Devrim kelimesi, *ihtilal* (revolution) karşılığında kullanıldığı gibi, *inkılap* (reform) kelimesinin yerine de kullanılmaktadır. İhtilal kelimesinin karşılığı, TDK sözlüğünde “*Bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketi, devrim*” olarak verilmiştir. Aynı sözlükte inkılap kelimesi de “*Toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, iyileştirme, devrim*” olarak tanımlanmıştır.

Her ne kadar *devrim* kelimesi, sözlükte de yer verildiği gibi, hem *ihtilal* hem de *inkılap* karşılığı olarak öneriliyorsa da devirmek kökünden türediği için inkılaptan çok ihtilal kelimesine daha yakın bir anlam taşımaktadır. Zira *ihtilal* kelimesi, cebir, zor kullanma eylemlerini de anlamının içinde barındırmaktadır. Yenileşme ve gelişmeyi tanımlamada *ihtilal* kelimesi *inkılap* kelimesine göre daha olumsuz bir çağrışım yapmaktadır. İstanbul Hükümeti, Ankara'daki TBMM Hükümeti'ni *Hey'et-i İhtilaliye* olarak tanımlamaktadır. İstanbul Hükümeti'ne göre Anadolu'daki hareket, ihtilalci bir harekettir. Bu kullanımda kelimenin olumsuz anlamına vurgu vardır; Ankara Hükümeti'ni onaylamayan bir yaklaşım söz konusudur. Hey'et-i İhtilaliye tanımlamasındaki olumsuz bakış, İstanbul Hükümeti'nin Kuvayı Milliye'yi *çete*, Milli Mücadele'yi *isyan* olarak gördüğü, *asiler hareketi* olarak nitelediği hatırlandığında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte Fransız İhtilali'nin etkisini gözönünde tutarak, Meclis'in gücünü ve kudretine vurgu yaparak ihtilal kelimesini tercih edenler de vardır (Tunaya, 2016, s. 95). Oysa Fransız İhtilali de Rusya'daki Bolşevik İhtilali de ülkede var olan rejimi değiştirme amacıyla gerçekleştirilmiş, cebir ve zor kullanılan hareketlerdir; ihtilal sözcüğünün hedeflediği tanıma uygun girişimlerdir. Milli Mücadele ise Osmanlı Devleti'ni veya devletin rejimini yıkmak amacıyla değil, ülkeyi işgal eden güçlerin vatan topraklarından çıkarılması için yapılmıştır. Birincil amaç rejimi yıkmak değildir; zaman içinde gelişen şartlar, bu sonucu doğurmuştur. O yüzden, yenileşmeyi ve gelişmeyi özünde barındırdığı için Meclis'in açılışı ile başlayan, Cumhuriyet'in ilanı ile gelişen ve çağdaşlaşma istikametinde yenileşmelerle adım adım gelişen yenileşme hareketlerini ihtilalden, hatta devrimden ziyade inkılap kelimesi ile ifade etmek daha anlamlı olacaktır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta adım adım gelişen süreci anlatırken *inkılap* kelimesini kullanmış, *Türk inkılâp tarihi* ifadesine yer vermiştir (1995, s. 482).

Bir dönem okullarda okutulan *Devrim Tarihi* dersinin adı, 12 Eylül askeri yönetiminin tercihi ile 80'li yıllardan itibaren *İnkılap Tarihi* olarak değiştirilmiş; üniversitelerdeki *Devrim Tarihi Enstitüleri* de *İnkılap Tarihi Enstitüsü* adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu alanda yazılan kitaplarda da “devrim” yerine “inkılap” kelimesi kullanılır olmuştur. Örneğin, 27 Mayıs darbesi sonrasında oluşturulan Temsilciler Meclisi'nde ve 12 Eylül Darbesi'nden sonra teşkil edilen Danışma Meclisi'nde de görev yapan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, 1981'deki son baskısına kadar *Türk Devrim Tarihi* olan kitabının adını, 1982 yılındaki baskılarından itibaren *Türk İnkılap Tarihi* olarak değiştirmiştir.

3. MECLİS SİSTEMİ, MECLİS HÜKÜMETİ SİSTEMİ

Bir yandan cephede savaşılırken 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla egemenliğini millettten alan yeni bir devletin temelleri atılmıştır. Cumhuriyet'in ilanına kadar olan bu dönemi bazı yazarlar bir geçiş dönemi, bir ara dönem olarak nitelemişler; rejimin tam olarak adını koymaktan kaçınmışlardır. Bunda sistemin başka örneği olmayan, kendine özgü karakteri bulunan, ünük bir yapısının olmasının yanı sıra, siyasi ömrünü tamamlayan bir devletin yerine yeni bir devletin kuruluşundaki sürecin tüm unsurlarıyla hemen değil, safha safha, adım adım, tedricen uygulama alanına sokulmasının da rolü vardır.

1920’de, Meclis’in Ankara’da toplandığı sırada işgal altında da olsa hukuken İstanbul’da bir devlet, bir hükümet ve fiilen dağıtılmış olmakla birlikte kâğıt üstünde de olsa bir *Meclis* vardır. Ankara’daki *Büyük Millet Meclisi* ise yasama vasfı ile birlikte yürütme faaliyetini de üstlenen, kuvvetler birliği prensibini benimsemiş bir meclistir. O sebeple 1920’de başlayan ve Cumhuriyet’in ilanına kadar olan sürede uygulanan sistem, *Meclis Sistemi* ya da *Meclis Hükümeti Sistemi* olarak adlandırılmış, döneme de *Büyük Millet Meclisi Hükümeti* dönemi denmiştir. İstanbul yönetiminden ayırmak için yeni idare, *Ankara Hükümeti* olarak da anılmıştır.

Büyük Millet Meclisi’nin 23 Nisan 1920’de açılması, esasen Ankara’da yeni bir devletin kuruluşunun ilânıdır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Havza Genelgesi’nde de Amasya Tamimi’nde de temel olarak bu husus üzerinde durmuştur. Gerçi Erzurum Kongresi’nden itibaren İstanbul Hükümeti’ni tanımama yolunda bir eğilim başgöstermiştir. Gazi Mustafa Kemal’in zihnindeki nihaî hedef cumhuriyete dayalı yeni bir devlet kurmak olsa da o günlerde bu belli edilmemiş; açıktan, Osmanlı Devleti’ni, saltanatı ve hilafeti yok sayan bir yaklaşım içine girilmemiştir. Özellikle Büyük Millet Meclisi’nin üye yapısı içinde çoğunluğu Osmanlı Meclis-i Mebusan’ından gelen saltanat yanlısı mebusların varlığı da dikkate alınarak, bu konuda özenli bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu durum, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis’in açılışında yaptığı konuşmaya da yansımıştır. Amacın “*saltanat ve hilafeti esaretten kurtarmak*” olduğunu belirtme ihtiyacı duyulmuştur. Atatürk, bu hassasiyeti göstermesinin sebebini şöyle açıklamıştır:

Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilâfetinin münkariz ve mülga (çökmüş ve ortadan kalkmış) olduğunu düşünerek yeni esaslara müstenit, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat vaziveti olduğu gibi telâffuz etmek, maksadın büsbütün ziyânı (kaybolmasını) mucip olabilirdi. Çünkü efkâr ve temayülâtı umumîye, henüz padişah ve halifenin mazur mevkiinde bulunduğu merkezinde idi. Hatta Mecliste, ilk anda makam-ı hilâfet ve saltanatla irtibat ve hükümeti merkeziye ile itilâf aramak cereyanı baş göstermişti (1995, s. 428).

23 Nisan 1920’de *Büyük Millet Meclisi*’nin ilk birleşiminde *Reis-i Sîn* olarak yani en yaşlı üye sıfatıyla meclisin açılışını yapan Sinop Mebusu Şerif Bey’in konuşmasında da bu hassas durumu gözlemek mümkündür. Şerif Bey, “*Huzzâr-ı kiram! İstanbul’un muvakkat kaydiyle kuvayi ecnebiye tarafından işgal olunduğu ve bütün esasatiyle makamı hilâfet ve merkezi Hükümetin istiklâli iptal edildiği malûmunuzdur*” diye başladığı açılış konuşmasında milletin bu esaret vaziyetini reddettiğini; tam bağımsızlığı yaşama kararlılığı ile meclisi oluşturduğunu belirterek şunları söylemiştir:

Bu Meclisi Âlinin Reisi Sinni sıfatıyla ve tevfiği ilâhi ile milletimizin dahilî ve harici istiklâli tam dâhilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşadeyliyorum (açıyorum). Metbû-u akdesimiz (kendisine tabi olduğumuz kutsal varlığımız) olan bütün müslümanların halîfesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed Hân-ı Sâdis Hazretlerinin kuyudu ecnebiyeden tahlisine ve ebedî payitahtı saltanatı seniye olan İstanbul’umuz ile işgal altında ve envâ’i mezâlîm ve fecayi’

içinde maddeten ve manen bilâinsaf imha edilmekte bulunan bilcümle vilâyati mazlumemizin istihlâsına muvaffakiyet ihsan buyurmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz eylerim (TBMM, 1920a, s.2).

Meclis'in, 24 Nisan'da yapılan ikinci oturumunda söz alan Gazi Mustafa Kemal, üç bölüm halinde Mondros Mütarekesi'nden Meclis'in açılışına kadar geçen süreci anlatan uzun bir konuşma yapmış, konuşmasının sonunda hükümet teşkilatı hakkındaki önergesini sunmuştur. Büyük Millet Meclisi'nin varlığının ve meşruiyetinin millet tarafından uygun görüldüğünün en büyük delili olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Paşa, meclisin sadece denetim ve yasama işlevi gören bir meclis olmayacağını yürütme işlevini de üzerine alacağını belirterek şunları söylemiştir:

Meclis-i Âlinize riyaset edecek zâtın Meclis-i âlinizi temsil etmesi itibariyle tevdi-i umur edilen âzayı muhteremeden mürekkep heyete de riyaset etmesi ve Meclis-i Âliniz nâmına vaz'ı imzaya ve tasdik-i mukarrerata salâhiyettar olması ve icraya ait mesâilde diğer âzayı muhtereme gibi Heyet-i Umumiye nezdinde tamamen mesul olması zarurîdir (TBMM, 1920b, s. 31).

Gazi Mustafa Kemal, bu sözlerle, Meclisin ilk döneminde uygulanacak sistemin çerçevesini çizmiş, Meclis Başkanının, icra organı niteliğinde oluşturulacak Hey'et-i Vekile'nin de başkanı olacağını bildirmiştir. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen ve kabul edilen önerge ile somutlaştırılmıştır. Bir anlamda yeni oluşturulan devletin temel işleyişini belirleyen küçük bir anayasa niteliğindeki bu önergeye göre Meclis'in seçeceği bir kurul, hükümet yetkisini kullanacak, Meclis Başkanı aynı zamanda bu kurulun da başkanı olacaktır. Meclisin yasama ve yürütme yetkisini birlikte kullanacağını kayda geçiren bu önergede geçici olarak bir hükümet başkanı tanınmanın ya da padişah vekili ihdas etmenin uygun olmayacağı da belirtilmiştir.³

Meclisin aynı zamanda icra yetkisini de kullanacak olması sebebiyle Meclis-i Mebusan'daki bir başkan ve iki başkanvekili şeklindeki yapı yerine Büyük Millet Meclisi'nde bir başkan bir ikinci başkan ve iki başkanvekilinden oluşan bir yönetim yapısı uygulanmıştır.

³ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu önergesi, Meclis Zabıt Ceridesi'nin Arap harfleri ile yazılı orijinalinde yoktur. Önerge, tutanakların yeni harflerle düzenlenen versiyonuna Nutuk'tan alıntı yapılarak eklenmiştir. Meclis zabıtlarının 24 Nisan 1920 tarihli bölümünde “*Bu takririn aslı 3 numaralı kanun dosyasında bulunmamıştır, fakat büyük Nutkun ikinci cildinin 4 ve 5 nci sayfalarında şöyle bir ifade ve kayıt mevcuttur*” notuyla Nutuk'ta yer alan ilgili bölüm aktarılmıştır. TBMM'de Kanunlar ve Kararlar Genel Müdür Yardımcılığı görevinde bulunmuş olan Doç. Dr. Şeref İba, bu konuda tarafımıza yaptığı açıklamada “minik bir anayasa” niteliğindeki bu önergenin farklı bir zarfta bulunduğunu ve TBMM arşivindeki yerini aldığını belirtmiştir. Atatürk'ün Nutuk'ta “*Bu takriri bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı umdelerin tespit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz. Bu umdeleri, müsaade ederseniz burada tebarüz ettirerek sayacağım*” dediği (1995, s. 430) sözkonusu önerge şöyledir:

1) Hükümet teşkili zarurîdir.

2) Muvakkat kaydiyle bir Hükümet Reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz değildir.

3) Mecliste müttekâsif (yoğun) irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderat-ı vatana ve vâziul yed (el koymuş olarak) tanımak umdesi esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.

4) Türkiye Büyük Millet Meclisi teşriî ve icraî salâhiyetleri câmidir. Meclis'ten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umur-u Hükümeti rüyet eder. Meclis Reisi, bu heyetin de reisidir.

Hâtırâ (Not): Padişah ve Halife cebr ü ikrahtan azade olduğu (baskı ve zordan kurtarıldığı) zaman, Meclisin tanzim edeceği esâsat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder (TBMM 1920b. s.32)

Gazi Mustafa Kemal Paşa, kendine özgü bir sistem planlamış, milletvekillerinin bu öneriyi kabul etmesiyle Meclis'in tek egemen güç olduğu, hem yasama hem de icra / yürütme görevini üstlendiği bir yapı kurulmuştur. Bu yapıdan, *Meclis Sistemi* ya da bu anlama gelen *Parlamentar Sistem* veya Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat yanlılarını ikna için kullandığı tabirle *Şûra Sistemi* olarak söz edilmiştir. Bununla birlikte birçok kaynakta yer aldığı gibi bu dönemde uygulanan yönetim biçimi, Meclis'in aynı zamanda yürütme yetkisini kullanmasına vurgu yapılarak *Meclis Hükümeti Sistemi* şeklinde adlandırılmıştır. Kuvvetler birliği sistemi o kadar güçlü hale gelmiştir ki ilerleyen dönemde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun çıkarılmasıyla İstiklal Mahkemeleri örneğinde olduğu gibi meclis, zaman zaman yargı yetkisini de kullanmış, tam manası ile bir kuvvetler birliği oluşmuştur.

Meclis Hükümeti sisteminin ilk uygulamasına göre meclisin başkanlığını yapan kişi aynı zamanda hükümetin de başkanlığını üstlenmektedir. Tek hâkim güç meclistir. Bakanlar, meclis tarafından teker teker seçilir.

Mecliste yapılan seçimlerin tamamlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki ilk İcra Vekilleri Hey'eti Kanunu 2 Mayıs'ta kabul edilmiş, 3 Mayıs 1920'de de heyette görev alacak bakanların seçilmesiyle hükümet göreve başlamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki hükümet 24 Ocak 1921'e kadar görev yapmıştır. 25 Nisan 3 Mayıs tarihleri arasında icra faaliyetini Celaleddin Arif Bey, Cami Bey, Bekir Sami Bey, Fevzi Paşa, Hamdullah Suphi Bey ve Hakkı Behiç Bey'den teşekkül eden heyet oluşturmuş, Muvakkat İcra Encümeni'ne Gazi Mustafa Kemal'in önerisi ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi sıfatıyla İsmet Paşa da dâhil edilmiştir. 20 Ocak 1921'te kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 8 ve 9. maddeleri ile icra vekilleri heyetine ilişkin hükümler anayasaya dâhil edilmiştir.

Sistemin ilk uygulamasındaki Meclis Başkanı'nın aynı zamanda hükümetin de başkanı olacağı ilkesi Anayasa'da *doğal başkanlık* şekline dönüşmüştür. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 9. maddesine göre İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini başkan seçecektir. "*Ancak Büyük Millet Meclisi reisi Vekiller Heyetinin de reisi tabiidir.*" Bu hüküm doğrultusunda 24 Ocak 1921'de İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'ne Fevzi Paşa seçilmiştir. 12 Temmuz 1922'de Başvekâlet oluşturulmuş, İcra Vekilleri Heyeti'nin ilk başvekilliğine Rauf Bey seçilmiştir. 14 Ağustos 1923'te kurulan 5. İcra Vekilleri Heyeti Kabinesi'ne ise Ali Fethi Bey başkanlık etmiştir. Bu sistem, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanını sağlayan anayasa değişikliğine kadar geçerli olmuştur.

Tunaya, kuruluş dönemi itibarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendine özgü karakterlerini sıralarken *Büyük Meclis*, *Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisan)*, *Hükümet Meclis*, *Yargılayan Meclis*, *Sürekli Meclis*, *Diktötür Meclis*, *Anayasacı Meclis*, *İhtilalci Meclis*, *Arayıcı Meclis*, *Halkçı Meclis*, *İdeolojik İstiklalci Meclis* ve son olarak *Mukaddes Meclis* ifadelerini zikretmektedir (2016, s. 89-115). Bu tanımlamalar, kuvvetler birliği ilkesine göre yapılananan TBMM'nin elinde tuttuğu güçlü erki vurgulaması bakımından anlamlıdır.

4. III. MEŞRUTİYET

Yeni sistemin adlandırılmasında en çarpıcı öneri tarihçi ve siyasetçi Mahmut Goloğlu'ndan gelmiştir (2010). Goloğlu, meclisin ilk dönemi itibariyle Padişah'ın varlığının Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından da tanınmış olmasından yola çıkarak yeni sistemi *III. Meşrutiyet* olarak adlandırmıştır.

Altı ciltlik *Milli Mücadele Tarihi* serisinin üçüncü cildine “*Üçüncü Meşrutiyet*” adını veren Goloğlu, tezini açıklarken, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'ni toplarken yayınladığı genelgede meclisin “*vatanın bağımsızlığı, hilafet ve saltanat makamlarının kurtarılması*” amacıyla toplandığını belirtmesine dikkat çekerek şöyle demektedir:

Mustafa Kemal Paşa bu bildiriye yayınlamakla, Osmanlı Türk Devleti'nin tarihinde bir “Üçüncü Meşrutiyet” döneminin başlayacağını da ilan ediyordu. Çünkü bildiride de açıkça belirtilmiş olduğu üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın kurtarmak ve korumak istediği devlet, “Osmanlı Türk Devleti” idi. Bu devlette “memalik-i şahanemi, “tebaa-i mülûkâne”leri olan bir “padişah” vardı. Şimdi de, Makam-ı Mualla-yı Hilâfet ve Saltanat'ı (halifeliği ve padişahlığı) ve Memalik-i Mahrusa-i Şahane'yi (Osmanlı padişahının ülkesini) yedi ecanibden tahlis (yabancılar elinden kurtarmak) ve taarruzatı def (onların saldırılarını püskürtmek) amacı güden bir parlamento (Büyük Millet Meclisi) toplanacaktı (2 sayılı İhanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi). Böyle bir devlet yönetimi düzeni, kurallarında ve niteliğinde bazı özellikler de olsa, 1876'da ve 1908'de olduğu gibi, ancak meşrutiyet deyimi ile adlandırılabilir (2010, s. 159).

Bernard Lewis'in 11 Kasım 1969 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan “*Kemalist Cumhuriyet*” başlıklı yazısında “*1920 Büyük Millet Meclisi dönemi de, 1876 ve 1908 meşrutiyetlerine benzeyen, onlar gibi bir üçüncü aşamaydı*” dediğini aktaran Goloğlu, meclisin ilk dönemlerinde Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey, Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey, Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in de Birinci Büyük Millet Meclisi dönemini meşrutiyet olarak nitelediğini belirtmektedir. Goloğlu'na göre Manisa Mebusu Celal Bey (Bayar) de eski Meclis-i Mebusanlar ile Büyük Millet Meclisi arasındaki süreçten *fasıla-i meşrutiyet* (meşrutiyetin aralıkları) diye söz etmekle, Büyük Millet Meclisi zamanını bir *meşrutiyet dönemi* olarak görmektedir.

Meclisin açılışı sırasında Osmanlı saltanatının hukuken mevcut olması dikkate alındığında, Goloğlu'nun bu dönemi *meşrutiyet* olarak adlandırması pek de yanlış bir değerlendirme sayılmaz. Yazar İlhami Soysal, bu adlandırma ile ilgili olarak “*Eski Meclis Başkan Yardımcılarından Mahmut Goloğlu, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş dönemine ‘Üçüncü Meşrutiyet’ adını yakıştırmıştır ve haksız da değildir*” (1970) değerlendirmesini yapmıştır. Yazar Oktay Akbal ise, “*Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet derken, Birinci Meclis üyelerinin kafalarını, duygularını, özelemlerini de özetlemiş oluyor*” (1970) diyerek, kendi görüşünü belirtmekten ziyade o döneme ilişkin tespitini dile getirmiştir.

Zira Birinci Meclis'in ilk yıllarında Padişah'ın mevcudiyeti şeklen de olsa Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmaktadır. Nitekim Atatürk, Nutuk'ta o dönemi anlatırken meclisteki genel eğilimin, henüz, padişah ve halifenin mazur durumda görmek şeklinde olduğunu, halife ve padişah makamı ile bağlantı kurulmasını isteyen, İstanbul Hükümeti ile uzlaşma aranması gerektiğini savunan milletvekillerinin bulunduğunu belirtmektedir (1995, s. 430, 431).

Birinci Meclis'te ikinci başkanlık ve ilk Meclis Hükümeti'nde Adliye Vekilliği yapan, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son başkanı, anayasa hukukçusu Celaleddin Arif Bey'e göre Ankara'da toplanan meclis, dağıtılan İstanbul'daki Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın devamından başka bir şey değildir (Selvi, 2007, s. 1746). Gazi Mustafa Kemal ise Celaleddin Bey'in TBMM'yi Osmanlı Meclis-i Mebusanı olarak kabul etmesi ve kendisini de bu meclisin doğal başkanı gibi görmesi görüşüne karşı çıkmaktadır (1995, s. 418). Birinci Meclis'te Gazi Mustafa Kemal'in başkan, Celaleddin Bey'in de ikinci başkan seçilmesiyle bir orta yol bulunmuştur.

Niyetler ve gerçekler arasındaki farklılığı ortaya koymak açısından Gazi Mustafa Kemal'e yakın isimlerden Antalya Mebusu Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver), "*Teşkilât-ı milliyenin ve mücâhedemizin ruhu, padişaha, hilâfete ve hukukuna, vatanımızın selâmetine, birliğine, tamamiyetine sadakatten ibarettir; buna hürmet ettirmektir.*" diyerek bu doğrultuda bir beyanname hazırlaması manidardır. TBMM'nin üçüncü birleşiminde kabul edilen beyannameye yer alan ifadeler şöyledir:

Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun, bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulüekrem namına yemin ederiz ki Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir (TBMM, 1920c, s. 60).

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son toplantısında görüşülen konu, ağnam (küçükbaş hayvan) vergisi konusudur. TBMM'nin açılışının ikinci gününde Kırşehir Mebusu Müfid Efendi ve arkadaşları tarafından verilen önerge ile gündeme getirilen konu da ağnam resminin tespiti hakkındadır. Dolayısıyla bu durum da Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile TBMM arasındaki devamlılığın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın önemli sayıdaki üyesi TBMM'de de görev yapmaktadır. Meseleye bu şekilde bakınca *III. Meşrutiyet* tanımlaması doğru kabul edilebilir. Bazı tarihçiler bu öneriye destek vermekle birlikte *III. Meşrutiyet* nitelemesinin genel bir kabul gördüğü söylenemez.

Atatürk Araştırma Merkezi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü işbirliğiyle 8-10 Mayıs 2014 tarihlerinde Trabzon'da düzenlenen Mahmut Goloğlu sempozyumunda bu konu tartışılırken tarihçi Sina Akşin, farklı bir bakış açısı getirmiş, Meclis-i Mebusan'ın 7 Ekim 1929'da başlayan dönemini *III. Meşrutiyet* olarak nitelemiş, Misak-ı Milli kararlarının alındığı son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın da *dördüncü seçim dönemi* olduğuna işaret ederek Goloğlu'nun Birinci Meclis'le ilgili olarak yaptığı *III. Meşrutiyet* tanımlamasına katılmadığını belirtmiştir.

Goloğlu'nun görüşüne katılmayanların gerekçesi 23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi'nin bir *Meclis-i Müessisan* (Kurucu Meclis) olduğudur. Nitekim Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutkunda başından beri bir kurucu meclis ve yeni bir rejim düşündüğünü belirtmiştir. Atatürk, İstanbul'un işgalinden üç gün sonra, 19 Mart 1920'de yayımladığı genelge ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Ben, ilk yazdığım müsveddede meclis-i müessisan tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin 'rejimi' değiştirmek salâhiyetile ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek içi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için halkın ünsiyet etmediği (alışmadığı) bir tabirdir, diye Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine 'salâhiyet-i fevkalâdeye malik (olağanüstü yetkilere sahip) bir meclis' tabirini kullanmakla iktifa ettim (1995, s. 414).

Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın son başkanı dâhil bazı üyeleri mecliste bulunuyor olsa da, meclisin açılışında amacın padişahı ve Osmanlı Devleti'ni kurtarmak olduğu belirtilse de, Büyük Millet Meclisi ve Ankara Hükümeti padişah tarafından tanınmamıştır. Ankara'da baş ve gövdesiyle birlikte yeni bir vücut ortaya çıkmasına rağmen bunu Osmanlı Devleti'nin bünyesine oturtarak *Meşrutiyet* olarak nitelemek, iki başlı bir yapıyı kabullenmek anlamına gelir. Akşin'e göre her ne kadar Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın bazı üyeleri katılsa da Âyan Meclisi gelmeyeceğine, padişah ve hükümetiyle birlikte çalışılmayacağına göre Ankara'da toplanan meclise *Mebusan Meclisi* denemez (2007, s. 172). Osmanlı'nın son döneminde İstanbul Hükümeti'nde Bahriye Nazırlığı yapan, daha sonra Milli Mücadele hareketine katılan, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Felah-ı Vatan gurubunu teşekkül ettiren Rauf Bey (Orbay) de bir süre saltanat ve hilafetin korunmasından yana bir tutum takınmış olmakla birlikte bu dönemin *meşrutiyet* olarak adlandırılmasına taraftar değildir. Atatürk, Rauf Bey'in tutumunu şöyle açıklar:

(...) mukayyet ve meşrut olmıyan ve Millet Meclisini feshedebilen ferdî saltanat taraftarı değildir, öyle bir şekl-i hükümetin taraftarıdır ki, o şekilde Millet Meclisi müessisan mahiyetinde olarak hakimiyet-i milliyeyi hiçbir kayıt ve şarta tabi olmaksızın tatbik eder" (1995, s. 798).

Meşrutiyet nitelemesinin, saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihine kadar geçerli olabileceği savunulabilir. Ancak meclisin 1 Kasım 1922 tarihinde aldığı 308 sayılı "*TBMM'nin Hukuk-u Hakimiyet ve Hükümrânının Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Hey'et-i Umumiye Kararı*"nda İstanbul Hükümeti'nin hukuki varlığının sona erdiği tarih olarak İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 günü kabul edilmiş, İstanbul Hükümeti'nin bu tarihten sonraki tüm faaliyetleri geçersiz sayılmıştır. Her ne kadar İstanbul Hükümeti tabiri geçse de kastedilen saltanattır; "*Misak-ı Milli hudutları dâhilinde TBMM hükümetinden başka hükümet şeklinin tanınmayacağı*" ifadesi ile saltanatın kaldırılması amaçlanmıştır.

Nitekim meclis kararı açıklanırken “*Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle hukuk-u hükümrani milletin nefesine verildiğinden İstanbul'daki Padişahlığın mâdum (yok hükmünde) olduğu*” açık bir şekilde ifade edilmiştir (TBMM, 1922, s. 300). Burada da Teşkilat-ı Esasiye'nin kabul edildiği 20 Ocak 1921 tarihine atıf yapılmaktadır.

Başta Meclis İkinci Başkanı, Anayasa hukukçusu Celaleddin Arif Bey olmak üzere saltanat yanlısı mebuslar, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu, Kanun-u Esasi'nin bir parçası olarak görmüşler ve bu kanun üzerinde yapılacak değişikliklerin de Kanun-u Esasi'de öngörülen hükümlere göre yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Ocak 1921'te Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta Kanuni Esasi'nin Teşkilatı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte olduğunu beyan etmesi, Gazi Mustafa Kemal'in de saltanat ve hilafet makamını tanıması şeklinde yorumlanmıştır. TBMM Reisi Mustafa Kemal'in bu telgrafının iki anayasalı bir durumu ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir (Çelik, 2012, s. 499). Tunaya, iki Anayasalı yapının, dünya Anayasa Hukuku tarihinde belki de tek örnek olduğundan söz eder (2016, s. 104).

Goloğlu'nun Birinci Meclis için yaptığı *III. Meşrutiyet* nitelemesi, saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihinden sonraki dönem için anlamsız hale gelmektedir. Her ne kadar Ankara Hükümeti açısından İstanbul Hükümeti 16 Mart 1920 tarihinden itibaren yok hükmünde sayılsa da uluslararası hukuk açısından Osmanlı Devleti'nin hükmî şahsiyeti henüz sona ermiş sayılmaz. Zira Lozan müzakerelerine, Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul hükümeti de davet edilmiştir. Ancak bu davetten sonra TBMM 1 Kasım 1922'de radikal bir karar alarak Osmanlı Devleti'nin hükmî şahsiyetine son vermiştir. Bu tarihten sonra bir saltanat otoritesi, padişah yoktur; siyaseten de hukuken de tek egemen güç TBMM'dir, *Meclis Hükümeti*'dir. Lozan Antlaşması'nın Ankara Hükümeti ile imzalanmış olması, getirdiği hükümlerin ötesinde, devletler hukuku açısından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve TBMM Hükümeti'nin hükmî şahsiyeti ile birlikte yeni Türk Devleti'nin de uluslararası alanda tanınması anlamına gelir. Dolayısıyla Lozan müzakerelerinde muhatap olarak TBMM Hükümeti alındığı için uluslararası alanda da Osmanlı Devleti'nin tanınırlığı fiilen sona ermiştir.

5. ADI KONMAMIŞ CUMHURİYET, ERKEN CUMHURİYET, CUMHURİYET ÖNCÜLÜ DÖNEM

Bu dönem için *Erken Cumhuriyet Dönemi* diyenler vardır. Bu tanımın geçerli olabilmesi için ortada bir cumhuriyet idaresinin olması gerekmektedir. *Erken Cumhuriyet* tabiri ancak Cumhuriyet'in ilk yılları için geçerli olabilir. Bu ifade Cumhuriyet'in ilanından hemen önceki dönemi kapsamada yetersiz kalmaktadır.

Yine bu döneme *Adı Konmamış Cumhuriyet Dönemi* diyenler de vardır. Zira uygulanan idare şekli fiilen cumhuriyet idaresidir. Fiili durum böyle olmakla birlikte ortada resmen ilan edilmiş bir cumhuriyet ve seçilmiş bir cumhurbaşkanı yoktur. Meclis Başkanı, aynı zamanda Hükümet Başkanı sıfatını da üzerinde taşıdığı için fiilen Devlet Başkanı konumundadır.

Bu tezi savunanlar, Atatürk'ün zihnindeki idare şeklinin öteden beri cumhuriyet olduğu görüşünden hareket etmekte; bu fikrini Erzurum Kongresi sırasında Mazhar Müfit'e (Kansu) açtığını belirtmektedirler. Kansu, anılarında Gazi Mustafa Kemal'in Erzurum'da kendisine “*Zafer'den sonra şekl-i hükûmet Cumhuriyet olacaktır*” dediğini anlatmaktadır (1988, s. 13).

Esasen Cumhuriyet fikrinin Gazi Mustafa Kemal'in zihninde şekillenmesi, öğrencilik yıllarına kadar gider. Genç Mustafa Kemal, öğrencilik döneminde okuduğu Montesquieu ve Rousseau gibi düşünürlerin eserlerinden oldukça etkilenmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in hem öğrencilik hem de silah arkadaşı olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, onun daha 1902 yılında, Harp Akademisi birinci sınıf öğrencisiyken Cumhuriyet fikrinde olduğunu belirtmektedir. Cebesoy, Gazi Mustafa Kemal'in, 1905 yılında, ilk görev yeri olan Şam'a gitmeden önce yakın arkadaşlarına “*Asıl dava, yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan bir Türk devleti çıkarmaktır.*” dediğini de nakletmektedir (2000, s. 130).

Anayasa Hukukçusu Ali Fuat Başgil de “*1921 Anayasası, reisicumhursuz bir Cumhuriyet kurmuştur.*” şeklindeki sözleriyle, 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye'nin fiilen cumhuriyet ilkelerini hayata geçirdiği görüşündedir (Başgil, 1940, s. 12; Eroğlu, 2014, s. 43).

Başgil'in *reisicumhursuz cumhuriyet* tabiri Şevket Süreyya Aydemir'de *hükümdarsız halk hakimiyeti* şeklini almıştır. Aydemir, Tek Adam kitabında TBMM'nin 20 Ocak 1921'e kadar olan dönemini geçici meclis olarak saymakta, ondan sonraki yaklaşık iki yıllık süreyi de belirsiz dönem olarak nitelendirmektedir. Aydemir, bu görüşünün gerekçesini 5 Eylül 1920'de çıkarılan “*Nisab-ı Müzakere Kanunu*”nun birinci maddesindeki, meclisin kuruluş amacı gerçekleşene kadar toplantı halinde sayılmasını öngören “*Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlasına kadar aşağıdaki şartlar içinde müstemirren inikat eder*” ifadesine dayandırmaktadır. Kanunda belirtilen esaslar bir anayasal çerçeveye oturtulmadığı için bu süreyi geçici bir dönem olarak gören Aydemir, ancak Teşkilat-ı Esasiye'nin kabul edilmesiyle rejimin “*hukuk-u esasiyesi*”nin oluştuğunu belirterek şu görüşleri dile getirir:

İkinci Büyük Millet Meclisi seçilip işe başladığı, zaman, yeni devletin hukuk-u esasiyesi, 20 Ocak 1921 tarihli bu kanuna (Anayasaya) dayanıyordu. Rejimin açık adı ise belli değildi. Hükümdarsız bir halk hakimiyeti olmak itibarıyla bu rejim, elbette ki bir Cumhuriyetti. Fakat bu nokta, Teşkilat-ı Esasiye Kanununda belirsizdi. Kabinenin seçim şekli de aksaklıkları devam ettiriyordu. Gazi ise hem Meclis, hem hükümet, hem de Meclis'i teşkil eden tek parti başkanıydı (1999, s. 140, 141).

Aydemir'in de değindiği gibi her ne kadar kafasındaki model *cumhuriyet* olsa da Gazi Mustafa Kemal, bunu uzun süre dile getirmemiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Mayıs 1921'de “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*”nu oluşturması, bu teşekkülün programında “*Hükümet Teşkilatının Teşkilat-ı Esasiyeye göre tespit ve izhari*” şeklinde bir ifadenin yer alması, saltanat yanlısı mebuslarda cumhuriyet rejimi için zemin hazırlandığı yolunda bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır (Yalçın, 1999, s. 571).

Bu gelişmeyi Kazım Karabekir bir telgrafla Gazi'ye duyurmuştur. Kazım Karabekir'in Raif Efendi'nin “*Padişahlığı kaldırıp Cumhuriyeti kuracaklar*” şeklindeki sözlerini ilettiği telgrafını, 20 Temmuz 1921'de cevaplandırılan Gazi, telgrafında Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda *cumhuriyet* ifadesine yer verilmediğini belirtme ihtiyacını duymuştur:

Müdafaai Hukuk Grubu, memleketin tam istiklâlini temin gibi kısa ve kat'i bir gaye ile vücuda gelmiştir. Teşkilatı Esasiye Kanununun tatbiki ciheti de gayesi dahilindedir. Teşkilatı Esasiye Kanunu, bütün fūruratu idariyeyi (yönetim kollarını) ve Türkiye Hükûmetinin vaz'ı hukukîsini (hukuki durumunu) ihtiva eden mufassal ve tam bir kanun olmayıp memleketin teşkilatı mülkiye ve idariyesinde icabatı zamanın istilzam eylediği halkçılık esasını ifade eden bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda, cümhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Bey'in saltanat şeklinin cümhuriyetçiliğe kalbi mahsus olduğu (dönüştürüleceği) hakkındaki fikri vehimdir (1995, s. 582).

Kazım Karabekir, anılarında bu konuya değinirken, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafındaki “*Hilafet ve saltanat mes'elesi bir mes'ele-i esasiye olarak mevcut değildir. Cumhuriyet olmayacak, Türkiye'nin başında halife-i İslam olacak, bir hükümdar sultan bulunacaktır*” (1991, s. 406) şeklindeki ifadeyi yorumlarken, bundan Atatürk'ün halife olmayı arzuladığı şeklinde bir çıkarım yapmıştır (2008, s. 1086). 1921'in şartları içinde cumhuriyet ifadesini zikretmekten kaçınan, hatta bu iddiaları bir kuruntu olarak niteleyen Gazi Mustafa Kemal, 1927'de okuduğu Nutuk'ta meclisin açılışı sırasında hükümet sistemi ile ilgili Genel Kurul'a sunduğu önergeyi anlatırken, Kazım Karabekir'e verdiği cevabın tam tersi bir değerlendirmede bulunmuş; “*Efendiler, bu esaslara müstenit olan bir hükûmetin mahiyeti, sühuletle anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, hakimiyeti millîye esasına müstenit halk hükûmetidir. Cümhuriyet'tir*” demiştir (1995, s. 430).

Bu konuda Afet İnan da şöyle demektedir (1988, s. 38, 39):

Milli Hükûmet, ilk teşekkülünden itibaren demokratik bir hükûmet idi. Bu şekil, Cumhuriyetten başka bir şekil olamazdı. Artık Cumhuriyeti resmen ilan etmek icap ediyordu. (...) Gazi, Cumhuriyetin ilanına kadar Büyük Millet Meclisinden daha büyük bir makam olmadığını telkinde ısrar etti; saltanat ve hilafet makamları olmaksızın devleti idare etmek mümkün olduğunu gösterdi. Devlet reisliğinden bahsetmeksizin onun vazifesini de fiilen görüyordu.

Fiilen 23 Nisan 1920'den, hukuken anayasanın kabul edildiği 20 Ocak 1921'den itibaren uygulanan rejim, şekil olarak cumhuriyet rejiminin özelliklerini taşır. Ancak bu resmen telaffuz edilememiştir. Bunun resmen telaffuzu 29 Ekim 1923'te yapılan Teşkilatı Esasiye Kanunu değişikliğiyle sağlanmış, Aydemir'in ifadesiyle doğan çocuğun adı konmuştur (1999, s. 148). Yeni rejimin adı Cumhuriyet'tir.

Cumhuriyet'in ilanına kadar olan döneme, *Atatürk Rejimi*, *Kemalist Rejim*, *Kemalist Devlet*, (Lewis, 1993, s. 276, 351), *Türk Rejimi* (Kinross, 1994) diyenler olduğu gibi, herhangi bir adlandırma yapmak yerine yeni rejim tabirini kullananlar (Karpas, 2010, s. 125, 440, 455), ya da sadece *rejim* şeklinde söz edenler (Ahmad, 1994, s. 89) de vardır. Aydemir gibi bazı yazarlar Cumhuriyet'e kadar olan dönemi adlandırırken rejimdeki muğlaklık ve belirsizliği öne çıkarma ihtiyacı hissetmişler, kendine özgü bu yapıya bir isim vermek yerine karışık durum, rejim boşluğu şeklinde değerlendirmeler yapmışlardır. Örneğin Zürcher "*Doğmakta olan yeni Türk devletinin esas niteliği bu sırada henüz oldukça belirsizdi*" (2000, s. 242) derken, Tarık Zafer Tunaya da bu dönemden bir *iktidar boşluğu* (interregnum) olarak söz etmiştir (2003, s. 33). Her ne kadar, bu dönemde devletin başkanı resmen ilan edilmemiş olsa da Meclis Başkanı fiilen Devlet Başkanlığı görevini de ifa etmiş; Gazi Mustafa Kemal, TBMM'nin Reisi sıfatıyla aynı zamanda bilfiil Devlet Başkanlığı yetkisini kullanmıştır.

Milli Mücadele'nin başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönem, *Cumhuriyet Öncesi Dönem* veya *Cumhuriyet'ten Önceki Dönem* diye de adlandırılabilir. Ancak "*öncesi*" ya da "*önceki*" ifadesi bir zamanla sınırlanmadığı için ucu açıktır; bunun içine Meşrutiyet Dönemi de girebilir, daha öncesini de kapsayabilir. Belki *Cumhuriyetten Hemen Önceki Dönem* şeklindeki bir ifade kastedilen dönemi ifadede uygun düşebilir. Meclis'in açılmasından sonraki dönemde resmen deklare edilmemekle birlikte fiilen uygulanan, cumhuriyeti andıran rejimin başlangıcı, Erzurum Kongresi'nde oluşturulduktan sonra Sivas Kongresi'nde geliştirilen, geçici hükümet gibi bir işlev gören Hey'et-i Temsiliye'nin kuruluşuna kadar da götürülebilir.

6. CUMHURİYET ÖNCÜLÜ DÖNEM / MUKADDEM CUMHURİYET DÖNEMİ

"Adı Konmamış Cumhuriyet" tabirinin verdiği ilhamla söz konusu dönem için "Cumhuriyet Öncülü Dönem" ismi önerilebilir. Yani Mukaddem Cumhuriyet... Cumhuriyet'e takaddüm eden, Cumhuriyet'i önceleyen, Cumhuriyet'ten hemen önce gelen, Cumhuriyet'i hazırlayan, takdim eden, müjdeleyen dönem...

"Öncül" kelimesinin karşılığı TDK sözlüğünde "*Önde giden, önde olan, artçıl karşıtı; bir bilimsel çalışmada işe koyulurken, araştırmaya konu edilmeksizin doğru sayılan önerme; bir tasımda sonucu hazırlayan ilk iki önermeden her biri, mukaddem, kılavuz, öncü*" şeklinde verilmektedir. Bu tanımlar, dönemin siyasi ortamına uyarlandığında, "*Cumhuriyet Öncülü*" deyiimi; cumhuriyete giden süreci en iyi şekilde anlatan, adım adım Türkiye'yi cumhuriyete götüren, sistemi safha safha cumhuriyete hazırlayan, cumhuriyeti haber veren, cumhuriyeti müjdeleyen anlamlarını da içeren bir ifadedir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk de Nutuk'ta Büyük Millet Meclisi Hükûmeti unvanının verildiği dönemi tanımlarken "*Cumhuriyet ilanına takaddüm eden*" ifadesini kullanmıştır (1995, s. 798).

SONUÇ

Genel olarak tıpkı Atatürk'ün Nutuk'taki ilk sözleri gibi Milli Mücadele'nin ilk adımının Samsun'da atıldığı kabul edilir. Bu adım, aynı zamanda yeni bir devletin kuruluşunu hazırlayan uzun yolculuğun da başlangıcıdır. 19 Mayıs 1919'dan 9 Eylül 1922'de düşman askerinin yurttan çıkarılmasına kadar geçen yaklaşık üç buçuk yıllık süreç, *Milli Hareket*, *İstiklal Harbi*, *Ulusal Bağımsızlık Savaşı* ve *Kurtuluş Savaşı* adlarıyla anılmıştır. Bu süreci en uygun tanımlayan ifade ise *Milli Mücadele*'dir.

Bir yandan cephele savaşarak kurtuluş mücadelesi verilirken 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla egemenliğini millettten alan yeni bir devletin temelleri atılmış, kurtuluş mücadelesi ve kuruluş süreci eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Yeni ve kendine özgü bir sistem olduğu için bu dönemde uygulanan siyasal sistemin adı üzerinde tam olarak mutabakat sağlandığı söylenemez. Bununla beraber bu dönemdeki rejim, Gazi Mustafa Kemal'in öngörüsü ile yasama ve yürütmeyi uhdesinde toplayan, egemenliğini millettten alan bir meclisin mevcudiyeti dolayısıyla *Meclis Sistemi*, ya da bu meclis tarafından bir hükümetin teşekkül ettirilmesinden dolayı *Meclis Hükümeti Sistemi* olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemle ilgili çalışma yapanların bir kısmı bir isim koymak yerine sadece *rejim* ya da *yeni rejim* tabirlerini kullanmışlar, bazıları rejim boşluğundan söz etmiş, bazı yazarlar da belirsiz dönem nitelemesinde bulunmuşlardır. Bunda sistemin özgün, başka bir örneği olmayan, kendine has karakterleri bulunan bir vasıf taşımasının yanı sıra siyasi ömrünü tamamlayan bir devletin yerine yeni bir devleti bütün unsurları ile hemen ilan etmek yerine, Cumhuriyet'e kadar uzanan süreçte adımların teker atılmasının, yeni devlet yapılanmasının safha safha gerçekleşmesinin de rolü vardır. Herkes tarafından kabul edilen bir adlandırmanın yapılamamasında, anılan dönemde işgal güçlerinin vesayeti altında da olsa Osmanlı Devleti'nin birkaç yıl daha hukuki varlığını sürdürmesinin, uluslararası alanda muhatap kabul edilmesinin etkisini de göz ardı etmemek gerekir.

Söz konusu dönemin adlandırılmasında Gazi Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'nden itibaren kafasında tasarladığı yönetim modelinin Cumhuriyet olduğu fikrinden hareketle *Adı Konmamış Cumhuriyet* ya da *Erken Cumhuriyet* ifadeleri de sıkça kullanılmaktadır. Gazi Mustafa Kemal, 1927 yılında okuduğu Nutuk'ta milli hâkimiyet prensibinin anayasaya konulması ile 1921'den itibaren fiilen cumhuriyet yönetimine geçildiğini ifade etmişse de bunu 1920'li yılların başında açıkça deklare etmekten özellikle kaçınmış, hatta o dönemde, cumhuriyet idaresi ile ilgili iddiaları reddetmiştir.

Sonuç olarak çalışma kapsamında, Milli Mücadele ile Cumhuriyet'in ilanı arasındaki dönemin, ya da en azından yeni Türk Devleti'nin temelini atıldığı 23 Nisan 1920 ile Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923 arasındaki geçiş döneminin adlandırılmasında en uygun ifadenin, cumhuriyete takaddüm eden, cumhuriyeti önceleyen, cumhuriyete geçişi hazırlayan dönem anlamında, "*Cumhuriyet Öncülü Dönem*" (Mukaddem Cumhuriyet) olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Âfet İnan A. (1988). Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazmaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Âfet İnan A. (1977). Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmad, Feroz, (1994). Modern Türkiye'nin Oluşumu, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Akbal, Oktay. (1970). Cumhuriyet, 17 Nisan.
- Akşin, Sina. (2007). Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (1995). Nutuk, İstanbul: Süryay Yayınları.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri. (1991). C. IV. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ateş, Toktamış. (1993). Türk Devrim Tarihi, İstanbul: Der Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya. (1999). Tek Adam Mustafa Kemal, C. III. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başgil, Ali Fuat. (1940). "Esas Teşkilat ve Siyasi Rejim", Milletlerin Hukuki Hayatı Serisinden Türkiye, İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Baykara, Tuncer. (1981). Türk Devrim Tarihi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (2003). Atatürk İhtilali, Ankara: Tüpraş Yayınları.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (2006). Türk İhtilalinde Vatan Müdafaası, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Cebesoy, Ali Fuat. (2000). Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul: Temel Yayınları.
- Çelik, Fatma Eda. (2012). "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi". Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1919-1928). C. 1 Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Eroğlu, Hamza. (1981). Türk Devrim Tarihi, Ankara: Sanem Matbaası.
- Eroğlu, Hamza. (1982). Türk İnkılap Tarihi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Eroğlu, Hamza. (2014). Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Giritli, İsmet. (1997). Yıldönümleriyle Türk Devrim Tarihi, İstanbul: Der Yayınları.
- Goloğlu, Mahmut. (2010). Milli Mücadele Tarihi III 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güneş, İhsan. (2012). "Türkiye Büyük Millet Meclisi", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 41. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kansu, Mazhar Müfit. (1988). Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Karabekir Kazım. (2008). İstiklâl Harbimiz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karpat, Kemal. (2010). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keskin, Nuray Ertürk. (2012), "Yirmili Yıllarda Yönetim". Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1919-1928).C. 1 Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Kili, Suna. (1982). Türk Devrim Tarihi, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kinross, Lord. (1994). Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Lewis, Bernard. (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarınay, Yusuf (Proje yöneticisi). (2007). Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Selvi, Haluk. (2007). "Millî Mücadelede Anayasa Tartışmaları ve Adliye Vekili Celaleddin Arif Bey", Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007, (2). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Soysal, İlhami. (1970). Akşam, 23 Nisan.
- Timur, Taner. (1971). Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946, İstanbul: Doğan Yayınları.

- Tunaya, Tarık Zafer. (2003). Türkiye’de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi, C. II, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (2016). Türkiye’de Siyasal Gelişmeler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turan, Şerafettin. (1996). Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye’nin Oluşumu, C. III, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1920a). Devre I, C. I, 23 Nisan.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1920b). Devre I, C. I, 24 Nisan.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1920c). Devre I, C. I, 25 Nisan.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1922). Devre I, C. 24, 1 Kasım.
- Yalçın, Semih. (1999). “Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (XC), 44, s. 567-602.
- Zürcher, Erik Jan. (2000). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları.